

doi:10.5559/di.21.2.09

ETNIČKI I POLITIČKI IDENTITET SPLITA DO POČETAKA NOVOGA VIJEKA

Saša MRDULJAŠ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Split, Split

UDK: 323.1(497.5Split)"06/13"

Pregledni rad

Primljeno: 12. 2. 2011.

Ovaj članak izrađen je u okviru znanstveno-istraživačkoga projekta "Hrvatski identitet i multikulturalnost Mediterana u doba globalizacije" – šifra: 194-1941560-1546

Na početku 7. st. splitska palača-utvrda cara Dioklecijana postaje zadnjom linijom rimske (bizantske) obrane pred slavensko-hrvatskim prodorom na Jadran. Dok se pod njezinim zidinama taj prodor zaustavljao, unutar njih se postupno oblikovao dalmatsko-romanski grad Split. U neposrednom splitskom susjedstvu formiralo se pak najistaknutije središte ranosrednjovjekovne hrvatske države. Prvotni konflikti s vremenom su zamijenjeni integrativnim procesima. Oni će dovesti i do političkog objedinjavanja, pa Split preuzima ulogu hrvatskoga vjerskog središta. Daljnji je razvoj vodio kroatizaciji splitskih Romana te sve brojnijem useljavanju Hrvata. Tako do 14. st. Split postaje etnički hrvatskim gradom te jednim od najvažnijih središta hrvatske kulture. Pripadnost Splita različitim državnim cjelinama tražila je od njegovih građana iskazivanje određenih oblika lojalnosti tim državama. No od svojih početaka Split oblikuje jedan oblik političke samodostatnosti. Ona će presudno utjecati na značajke, uvjetno rečeno patriotske dimenzije splitskoga političkog identiteta. Premda su njezini idejno-organizacijski temelji postavljeni dok je bio pretežito romanskim gradom, Split će vrhunac svoje političke samosvojnosti iskazati upravo u vremenu kad ima izrazito hrvatski etnički karakter. Ipak do početka novoga vijeka, na što će utjecati prodor Osmanlija, splitski će patriotizam biti dopunjen iskazivanjem snažne podrške ideji političkog objedinjavanja kršćana pod vodstvom papinstva te upečatljivim manifestacijama protonacionalnoga hrvatstva.

Ključne riječi: Split, etnički identiteti, Romani, Hrvati, patriotizam

Saša Mrduljaš, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni Centar Split, Poljana kraljice Jelene 1/1, 21 000 Split, Hrvatska.
E-mail: Sasa.Mrduljas@pilar.hr

GRČKO I RIMSKO IZVORIŠTE SPLITA

Najstarija poznata etnička zajednica nastanjena na zapadnom južnoslavenskom i albanskom prostoru bili su indoeuropski Iliri. Unutar okvira šire splitske regije, između Krke i Neretve, obitavalo je pleme Delmata, koji su u Saloni (Solinu) imali jedno od svojih naselja. Zasigurno je na splitskom poluotoku bilo pojedinih ilirskih nastambi, no sam Aspalathos (Split) osnovali su, u blizini današnje splitske rive, isejski (viški) Grci. Vjerojatno je utemeljen još u trećem stoljeću pr. Kr. kad i njemu susjedne, ujedno značajnije, kolonije Tragurion (Trogir) i Epetion (Stobreč). Sva su ta mjesta, zajedno s naknadno formiranom grčkom kolonijom unutar Salone, primarno bila usmjerena na trgovinu s ilirskim življem (Novak, 1957., 13-23).

Osvojivši do 238. pr. Kr. Apenine, Siciliju, Sardiniju i Korziku, Rimljani su svoj prvi idući prodor, što na neki način govori o ovdašnjim geopolitičkim zakonitostima, usmjerili prema istočnojadranskoj obali. Na njoj su još 229. pr. Kr. uspjeli steći prva uporišta (Lisičar, 1971., 316-317). Tada otpočinju stoljetni rimsko-ilirski sukobi, za kojih će upravo Delmati postati "glasoviti po svojim dugotrajnim i ogorčenim ratovima što su ih vodili s Rimljanima; zbog tih borbi oni su za Rimljane postali sinonim za ilirski otpor njihovoj penetraciji na istočnu jadransku obalu" (Stipčević, 1989., 29). Ilirski su prostori konačno podvlašćeni tek za cara Oktavijana (←27. – 14.). Unutar okvira rimske države Salona će postati upravnim centrom velikoga dijela zapadnobalkanskoga prostora, odnosno provincije Ilirika, naknadno provincije Dalmacije. Time stječe ulogu i jednog od središta romanizacije. S obzirom na njezinu blizinu, vjerojatno je grčki Aspalathos, sada već rimski Spalatum relativno brzo romaniziran.

Potkraj trećega stoljeća, osim Spalatum, bit će izgrađena monumentalna palača cara Dioklecijana (284. – 305.). Nakon toga cara, jednog u nizu rimskih vladara ilirskoga podrijetla, u palači su kraće ili duže vrijeme boravili Galla Placidija, sestra cara Honorija, sa svojim sinom, budućim carom Valentinijanom III. (425. – 455.); Marcelin Dalmatinac "posljednji rimski vojskovođa" te praktički neovisni vladar Dalmacije (454. – 468.); Glicerije, koji je 473. bio proglašen za cara; Julije Nepot, u osnovi zadnji car Zapadnoga Rimskog Carstva, koji je 480. stradao u Saloni (v. Novak, 1957., 37).

Padom zapadnoga dijela rimske države provincija Dalmacija, a time i splitsko-solinski prostor, zajedno sa susjednom Italijom dospijeva pod germanske vladare; najprije pod kratkotrajnu vlast Odoakara, a zatim pod ostrogotske kraljeve. Premda su ti vladari priznavali vrhovnu vlast (Istočnoga) Rimskog Carstva ili Bizanta, faktički su bili samostalni. Jednako tako pod njima su se u najvećoj mjeri očuvale rimske institucije te ro-

manski etnički karakter prostora kojima su vladali. Gotovo odmah nakon otpočinjanja Ostrogotsko-bizantskog rata (535. – 552.) provincija Dalmacija potpada pod Bizant te će njegovim dijelom ostati sve do početka 7. stoljeća, kada, kao i ostatak Balkana, u najvećoj mjeri dospijeva pod slavenske rodove. Slaveni ujedno koloniziraju zauzete prostore, u bitnome mijenjaju njihov etnički karakter te urušavaju zatečenu civilizacijsku strukturu (Brandt, 1995.). Na istočnojadranskom pojasu pod vlašću Bizanta ostali su samo Istra, Krk, Cres, Lošinj, Rab, Zadar i susjedni otoci, Trogir, tada formirani Split i Dubrovnik te Kotor, Budva i Bar. Tek potkraj 12. stoljeća, pritisnut tadašnjim prilikama, Bizant se potpuno odriče svoga prava nad dalmatinskim dijelom navedenih posjeda (Novak, 2004., 111).

S obzirom na stoljetnu bizantsku vlast nad istočnojadranskim enklavama, na utjecaj koji je naknadno imao na njih, za shvaćanje političke fizionomije tih enklava važno je istaknuti da je "u prvim vijekovima svoje povijesti Bizant stvarno još uvijek rimska država i da je sav njegov život prožet rimskim elementima". Pri tome se ranobizantska država "sa izvanrednom upornošću ... držala latinskog jezika u službenoj uporabi. Sporo i nerado činjene su koncesije jačoj helenizaciji, službeni jezik ostajao je latinski ... po državnim ustanovama i u vojsci vladao je latinski jezik ..." (Ostrogorski, 1996., 30, 122). Tako je ostalo sve do cara Heraklija (610. – 641.). Do grecizacije državnih institucija (Istočnoga) Carstva dolazilo je stoga što se njegova teritorijalna osnova sve više svodila na grčki etnički krug. Političko-idejna koncepcija Bizanta trajno je ostajala zasnovana na rimskom i kršćanskom univerzalizmu. "Naziv 'Bizant' potječe iz kasnijih vremena, sami 'Bizantinci' ga nisu poznavali. Oni su sebe nazivali Rimljanima – Romejima, njihovi vladari su se smatrali rimskim carevima nasljednicima starih rimskih imperatora" te im je politički ideal bio širenje vlasti nad "svim zemljama koje su nekada pripadale rimskoj imperiji, a koje su sada postale dijelovima kršćanske ekumene" (Ostrogorski, 1996., 49).

U skladu s tim, shvatljivo je da još od pada Zapadnoga Rimskog Carstva starosjedilački živalj ovdašnjih prostora "smatra pravim gospodarom samo Augusta u Bizantu" te da "svom dušom, a naročito primorska mjesta, teži preostalome rimskom Istoku" (Šišić, 1990., 166). U kontekstu navedenih primorskih mjesta, bitne će promjene u odnosu na (moguću) podložnost Bizantu nastupiti nakon 1054., kada dolazi do vjerskog raskola između Rima i Carigrada. U tim, novim, prilikama unutar primorskih, katoličkih enklava, što se vidi iz slučaja uspostave bizantske vlasti u Splitu 1164. – 1180., sve se jasnije ocrtava, prvo kod klera, nezadovoljstvo uklapanjem u okvir bizantskoga, sada već pravoslavnoga, carstva (Novak, 1957., 83-87).

ROMANSKO-DALMATSKI SPLIT

Dioklecijanovom palačom splitski je prostor, očigledno, stjecao važnost. Ipak ne takvu koja bi potaknula izrastanje Spalatumu u znatnije naselje. Sve do kraja rimske, odnosno bizantske, vlasti nad Balkanom ostat će u sjeni susjedne Salone. Tijekom slavensko-hrvatske doseobe, a i naknadno, presudno značenje za opstanak i daljnji razvoj Splita imala je činjenica što je Dioklecijanova palača istodobno bila i utvrda. Takva koja je mogla osigurati prekomorsku vezu i za najgorih kontinentalnih opsada. Zahvaljujući tomu, bizantska se vlast zadržala nad njom i kad iščezava na gotovo cjelokupnom Balkanu. Sam Spalatum nije preživio tadašnja razaranja. Kao ni susjedna Salona, koja se sa svojim okruženjem našla pod slavenskom vlašću, odnosno u okviru hrvatske države. Dio izbjeglica iz tih mjesta, zajedno s ostalim starosjediocima, potražio je sklonište u Dioklecijanovoj palači te ona postaje naseljem.

U 7. stoljeću otpočinje novo poglavlje splitske povijesti. Kontinuitet izvorno grčkoga Splita, kao i njegovo ime, očuvala je rimska palača-utvrda, kojoj je uništenje "konkurentske" Salone omogućilo "izrastanje" u grad i preuzimanje uloge, za početak, lokalnoga središta. Njezino upravno značenje prešlo je na drugo, također susjedno, mjesto. U novim prilikama solinski kraj, sada s okosnicom u obližnjoj utvrdi Klisu, postaje najvažnije političko središte hrvatske države. Na tom prostoru stoluju, krune se i pokapaju hrvatski kneževi i kraljevi. Prvi spomen hrvatskog imena [darovnica kneza Trpimira (845. – 864.), kako se najčešće navodi, iz 852.] te najstariji hrvatski, na kamenu pisani, spomenik ["...PRO DVCE TREPIM (ERO)..."] poznate datacije (845. – 852.) i lokacije (Rižinice) također su iz toga kraja (Rapanić i Katić, 1971., 51-52; Raukar, 1997., 26, 28, 303).

Od 7. stoljeća Split se iznova etnički razlikuje od svojeg okruženja. Taj grad, kao i preostale bizantske posjede, organizirane u poseban politički entitet na koji se svelo ime Dalmacije, nastanjivao je romanski živalj, koji se ne samo poistovjetio s romanskim imenom nego koji je i svoje podrijetlo dovodio u izravnu vezu s Rimom. Tako u djelu bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta (945. – 959.), poznatom pod nazivom *O upravljanju carstvom*, stoji:

"... car Dioklecijan (se) sasvim zaljubio u zemlju Dalmaciju, zbog čega je doveo narod iz Rima skupa s njihovim obiteljima, i u samoj ih je zemlji Dalmaciji nastanio, i oni su se nazivali Romani jer su se preselili iz Rima i taj naziv nose sve do danas. Taj je car Dioklecijan sagradio grad Split i u njem je podigao palaču koja nadilazi sve što se može reći i napisati, i ostaci njezine krasote pokazuju se sve do danas, ako ih i jest dugo vrijeme istrošilo." Po slavensko-hr-

vatskoj doseobi, kako navodi Porfirogenet, preostali su "pak Romani potražili spas u primorskim gradovima i sve ih do danas drže, a oni jesu Kotor, Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar, Rab, Krk i Osor, kojih se stanovnici sve do danas zovu Romani" (Katičić, 1998., 290, 296; Porfirogenet, 1994., 67-68).

U Splitu, u skladu s njegovim etničkim karakterom, latinski ostaje govornim i službenim jezikom. S vremenom, kao i u ostalim bizantskim posjedima, govorni će se latinski preoblikovati u dalmatski romanski jezik. Sveden na zemljopisno udaljene enklave, od kojih će svaka razviti svoju verziju toga jezika, dalmatski u najvećem dijelu iščezava do kraja srednjega vijeka. Na Krku se pak održao sve do kraja 19. stoljeća.

Nasuprot ostrim kulturnim razlikama između grčkog Ap-salathosa i susjednih Ilira, razlike između dalmatsko-romanskoga Splita i Hrvata bile su znatno manje. Na početku 9. stoljeća Hrvatska je postala dijelom Franačkoga Carstva. Ono će pokrenuti proces masovnoga pokrštavanja njezina življa. Time će se Hrvatska uklopiti u isti, zapadni, (pre)katolički krug, kojem je pripadao i Split. Taj se realitet očitovao i u tome što je latinski i u njoj postao službenim jezikom. Hrvatski će tu ulogu preuzeti tek polovicom 19. stoljeća.

Između Splita i hrvatskog okružja nužno je morala postojati međuovisnost. Grad je, osobito gospodarski, bio upućen na svoje susjedstvo, dok je ono u njemu pronalazilo spojnicu s civilizacijski naprednijim svijetom. Iz te međuovisnosti s vremenom su proizišli intenzivni odnosi koji su napokon doveli do političke i crkveno-organizacijske integracije. Od kralja Tomislava (910. – 928.) hrvatski vladari, uz prekide, drže pod upravom bizantsku Dalmaciju; od kraja 10. stoljeća nazivaju se i kraljevima Dalmacije; od druge polovice 11. stoljeća pojam Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije "znači jednu jedinstvenu političko-administrativnu i međunarodno priznatu teritoriju" (Šišić, 1990., 469, 523, 652). Taj naziv, kojem će poslije biti pridodano i ime Slavonije, potrajat će sve do raspada Austro-Ugarske 1918. Crkveno-organizacijska integracija tekla je usporedno s političkom. Nakon splitskih crkvenih sabora 925. i 928., dalmatinske biskupije šire svoje jurisdikcijsko područje na Hrvatsku, a Split postaje njezinim vjerskim središtem.

Snažnijim povezivanjem bizantske Dalmacije i Hrvatske otpočeo se intenzivirati proces kroatizacije i splitskoga romanskog življa. Kako navodi Radoslav Katičić, najprije preko "dječje sobe". Naime, Romani svih društvenih slojeva ženili su se susjednim, sada kršćanskim, Hrvatima. Razumljivo da su njihova djeca, preko svojih majki, još od "dječje sobe" slušala, učila te napokon poznavala hrvatski jezik. Tako se od polovice 11. stoljeća "javljaju u Splitu brojni hrvatski nadimci koji nedvojbeno dokazuju da je razgovorni jezik u gradu tada već

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 21 (2012),
BR. 2 (116),
STR. 465-483

MRDUJLAŠ, S.:
ETNIČKI I POLITIČKI...

dobrim dijelom bio hrvatski." Štoviše, "čak i nositelji najviših gradskih službi nose već i slavenska imena."... "Romansko-slavenska simbioza bila je u Splitu u 11. stoljeću već jako uznapredovala, prisutnost hrvatskog etničkog elementa već je masivna i niti jedan se od gradskih društvenih slojeva više ne može zamisliti bez nje. Bitno je pak to da se pri tome ne radi o domorodačkim romanskim i doseljenim hrvatskim obiteljima koje su živjele zajedno unutar gradskih zidina, nego su to u pravilu iste obitelji, kako među otmjenima tako i među pučanima ..." Ipak, Split je u 11. stoljeću još uvijek dominantno romano-jezični grad (Katičić, 1998., 437, 589).

Gotovo istodobno s otpočinjanjem učinkovitije političke integracije između Dalmacije i Hrvatske otpočinju i uspješna mletačka osvajanja istočnojadranskoga primorja. Do 11. stoljeća, zahvaljujući svojem položaju, trgovačkoj umješnosti i vojnoj sposobnosti, Venecija je, od nekoć skromne bizantske enklave, uspjela postati snažnim političkim faktorom. Svoje dotadašnje bezuspješne aspiracije prema istočnojadranskom priobalju, trajno rukovođene "potrebom" uništenja konkurentске sposobnosti dalmatinskih gradova te osiguranja vlastitih plovidbenih putova, sada je već mogla ostvariti osloncem na svoj snažni vojni potencijal. Tako je 1000. godine Venecija podvlastila znatan dio primorja. Premda je taj uspjeh bio kratkotrajan, Mlečani će s izvanrednom upornošću nastaviti svoje ekspanzivne prodore. U idućim razdobljima njih će biti sve teže zadržati. Venecija će postati jedan od najvećih gradova u Europi. Godine 1200. imat će oko 80 000, a u sljedećem stoljeću te potkraj 15. stoljeća 120 000 stanovnika. Istodobno, ni jedan od dalmatinskih gradova neće dosegnuti ni 10 000 žitelja. U kasnom srednjem vijeku Mletačka Republika prerasta u pomorsku, vojnu, trgovačku silu; takvu koja će svojim istočnojadranskom djelovanjem u bitnome utjecati ne samo na političku sudbinu priobalja, time i Splita, nego i same Hrvatske (v. Čoralić, 2004.; Lane, 2007., 32-34; Raukar, 2007., 20, 164).

Potkraj ranoga srednjeg vijeka završava se razdoblje hrvatske državne neovisnosti. Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije ući će 1102. u personalnu uniju s Ugarskom, čiji će vladari ujedno biti i hrvatski sve do 1918. Na početku 12. stoljeća okončava se period u kojem je Split, zajedno sa susjednim solinsko-kliškim bazenom, bio "srce" hrvatske države. Značenje koje je imao za nju u konačnici je stvarno i simbolički potvrđeno time što je zadnji vladar iz narodne loze Trpimirovića, koja je skoro 250 godina vladala Hrvatskom, Stjepan II. (1089. – 1091.), "Božjom milošću kralj Hrvata i Dalmatinaca", pokopan u Splitu, u samostanu sv. Stjepana na Sustipanu (Kečkemet, 2009., 223-224; Šišić, 1990., 594).¹

Od nastanka hrvatsko-ugarske personalne unije središta moći unutar kojih će se donositi presudne odluke za Hrvat-

¹ S obzirom na rečeno, neobično je što na Sustipanu, koliko je autoru poznato, nema nikakva obilježja koje bi pokazivalo da je tu pokopan zadnji hrvatski narodni kralj, da s njim iščezava dinastija Trpimirovića te nestaje hrvatske neovisnosti za sljedećih 900 godina.

sku ostat će sve do 1990./91. izvan njezinih okvira. Time će spoznaje o hrvatskom ranom srednjem vijeku, obilježenom državnom samostalnošću, steći posebno značenje ne samo u hrvatskoj povijesnoj memoriji nego i u izgradnji hrvatske etnopolitičke samosvijesti. I u tom smislu Split je odigrao izrazito važnu ulogu za hrvatsko društvo. Riječ je bila o gradu s kontinuitetom pismenosti, o gradu koji je imao izvanredno značenje za hrvatsku državu, pored kojeg je bilo njezino središte, a time i najbogatiji izvor podataka o njoj. Kao takav, Split je bio idealna točka i za produkciju dokumentacije relevantne za njegove odnose s hrvatskim susjedstvom i za bilježenje onodobnih podataka o hrvatskoj zemlji i ljudima.

S obzirom na rečeno, više je nego vjerojatno da je upravo iz toga grada potekao znatan dio informacija o Hrvatskoj i Hrvatima uvrštenih u spomenuti rad Konstatina Porfirogeneta (v. Katičić, 1998., 298). Riječ je o najznačajnijem, za mnoga pitanja iz hrvatske povijesti jedinom, pisanom izvoru do polovice 10. stoljeća, kada taj spis nastaje (Klaić, 1975., 39, 133). O radu koji je očuvao tradicije kojima se hrvatska "rodovska vlast predstavljala rimskom svijetu, u koji je sad bila uvrštena" i unutar kojeg se nalaze najstariji "zapisi hrvatske usmene legendarne predaje što su ikako došli do nas" v. Katičić, 1998., 297, 300. Uz ostalo, bitnu potvrdu za splitsko podrijetlo dijela Porfirogenetovih podataka pruža Splitski Toma Arhidakon (1200. – 1268.) svojom "Poviješću salonitanske crkve" iz 1261. godine, koja je "najbolji pripovjedni izvor za razdoblje narodne dinastije" (Klaić, 1975., 26) nastao i na temelju dotadašnjih (splitskih) pisanih materijala. Toma, jednako kao i Porfirogenet, donosi podatke o hrvatskoj pradomovini, doseobi, zauzimanju teritorija, granicama Hrvatske, ratovima koje su Hrvati vodili itd. Koliko god svi ti podaci, posebice oni koji se odnose na podrijetlo i doseobu, bili podložni kritičkim prosudbama (v. Budak, 1995.), ostaje činjenica da je upravo sa splitskog izvorišta proistekao najveći dio spoznaja o najstarijoj povijesti, za hrvatsku samosvijest toliko relevantnu.

POLITIČKA SAMOSVOJNOST SPLITA

Unatoč tome što je bio dijelom Bizanta, Split je uvelike bio pušten sam sebi (v. Porfirogenet, 1994., 69). Stoga se u njemu, kao u i drugim gradovima bizantske Dalmacije, na ostacima rimskoga gradskog uređenja i prava zarana oblikuje određena politička samosvojnost. U skladu s takvim, trajnim razvojem, poticanim i od procesa feudalizacije koji općenito segmentira tadašnje države, Split do početka kasnoga srednjeg vijeka sve snažnije pokazuje tendenciju samostalnog razvitka. Njegov vrhunski politički cilj, koji su splitski građani podržavali neovisno o svojem etnicitetu, bio je u stjecanju praktički državne samostalnosti i širenju vlastita teritorija. Poput

drevnoga Rima, grada koji je izgradio vlastito carstvo. U tom smislu posebno je znakovito donošenje, na istočnojadranskom prostoru najstarijega, splitskog Statuta iz 1240. godine (Kojić i Barbalić, 1975., 51-52; Šamšalović, 1971., 137).

Pojedine točke splitskoga Statuta, onog iz 1312., s obzirom na to da njegov prethodnik nije sačuvan (Cvitanić, 1964., 27, 31), jasno pokazuju do koje je mjere bila izražena težnja za samostalnošću. Tako se načelnik grada morao "zakleti da će svim svojim silama (nastojati) sačuvati, održavati i povećati ugled, dostojanstvo, nadležnost, slobostine i *slobodu grada Splita* i da će raditi na tome i brinuti se oko toga, koliko god budu mogli, da se ostvari sve ono što je na čast i dobrobit ovog grada." Također, u Statutu je "određeno i naređeno, ako bi grad ili komuna Split vodio neki rat sa strancima pa se pronašlo da je neki građanin *nevjeran, ili izdajnik*, ili da protivnoj strani daje savjet, pruža pomoć ili usluge, neka sva njegova dobra prijeđu i neka pripadnu splitskoj komuni, njegova kuća neka se do temelja sruši, a on mora biti prognan i zauvijek izgnan iz grada Splita. A ako bilo kada dođe pod vlast splitske komune, *neka mu se odsiječe glava tako da umre*" (Statut..., 1987., 36, 217).

Za razliku od nekoć također bizantske Venecije te Dubrovnika, koji su oformili vlastite države i proširili ih, Splitu takvo što, unatoč nastojanjima, nije pošlo za rukom. Mjesto toga ulagat će napore da u sklopu vrhovne vlasti drugih država, zbog čega se njegov status opisuje kao komunalni, očuva što autonomniji položaj. Kako je snažna i ekspanzivna Venecija imala za cilj postati apsolutnom vladaricom Jadrana, kako je stoga pretendirala na osvajanje ostalih jadranskih središta i gušenje njihove autonomije, Split je uglavnom u vezivanju uz prostorno udaljene hrvatsko-ugarske kraljeve, zazirući od hrvatskih te naknadno bosanskih feudalaca koji su u većoj mjeri ugrožavali njegov status, nalazio okvir za očuvanje što višega stupnja samostalnosti. U tome je uglavnom uspijevao te je u pojedinim periodima funkcionirao gotovo kao "državica u državi" (Kečkemet, 2010., 13).

Pokušaji prostornoga širenja Splita, primarno usmjereni prema hrvatskim teritorijima (kaštelanski kraj, Klis, Poljica, Brač), ali i prema dalmatinskom Trogiru, dali su krajnje skromne rezultate. Splitski će se posjed u konačnici svesti na prostor današnjega Kambelovca, Gomilice i Sućurca, zatim onaj dio splitsko-solinskoga bazena omeđen rijekama Jadrom i Žrnovnicom, istočni dio Čiova te Šoltu (Jelaska, 1985., 11-13, 20).

Premda je riječ o samo nekih 150 četvornih kilometara, stradanja kojima su Splitsani izvrgnuli svoje protivnike ili koja su trpjeli od njih tijekom teritorijalnih sukoba upečatljivo svjedoče koliko su značenje pridavali pripadnosti Splitu te širenju ili obrani njegove prostornosti. Primjerice, Toma Arhiđakon na ovakav način opisuje finalni čin splitskog, oko 1227.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 21 (2012),
BR. 2 (116),
STR. 465-483

MRDUJLAŠ, S.:
ETNIČKI I POLITIČKI...

provedenog zauzimanja Ostroga, koji se nalazio na južnim obroncima Kozjaka:

"Na ovaj glas svi provale, te na silu zauzmu kaštel. Doskora, pak, uhvativši sve neprijatelje sa ženama i sinovima, dovuču k svojim vezanim ruku. Tada, pošto su održali vijeće, zgrabili sve što je bilo njihovo, i crkvu, za koju su se hvatali, da su utemeljili, srušili na zemlju, iskopaju grobove izbacujući napolje kosti njihovih pređa, rasijano ih pobacaju po polju, da ne bi nikada isticali nikakvo pravo nad onim selom. Tada ruku vezanih iza leđa povedu zarobljenike u grad držeći ih pod vrlo strogom paskom. Ondje tri dana ležeći bez skrbi, nešto od gladi i žeđi omlitavši, nešto od gnjusobe tamnice moreni, mnogi su od njih ondje izdah-nuli" (Arhiđakon, 1960., 58).

Za teritorijalni sukob Splita s Trogirom, koji otpočinje 1243., Toma navodi da nije bio "neprijateljska, nego domaća i građanska borba" (Arhiđakon, 1960., 96). S obzirom na to da je riječ o vremenu u kojem su oba grada u završnoj fazi kroatizacije, ovakav doživljaj njihove "borbe" ne proizlazi iz nekakvih specifičnih etničkih karakteristika tih mjesta u odnosu na hrvatsko susjedstvo nego iz njihove političko-statusne, komunalne istovrsnosti. Svejedno, rezultati toga "domaćeg" sukoba, u kojem je Split, s obzirom na to da se uz Trogir našla hrvatsko-ugarska državna vlast, faktički istupao kao neovisna država, nisu bili ništa manje zloćudni:

"A što da pričam o drugim loše vođenim ratovima? Jer zbog bezočne drskosti samog potestata, dapače zbog grijeha građana, koliko je onda bilo zarobljenih, koliko mačevima zaklanih, koliko u moru zadavljenih građana, više se mili plakati, nego nešto kazati. I, naime, Trogirani udruženi sa nekim Slavenima, sad krišom, sad javno naše napadajući, mnogobrojne su pokolje i pljačkanja vršili, i kamogod su se na kopnu i moru okretali, likovali su od obilnih uspjeha. Splićanima se, naprotiv, sve nepovoljno svršavalo, iz dana u dan upadali u gore" (Arhiđakon, 1960., 96).

ETNIČKI HRVATSKI SPLIT

U kasnom srednjem vijeku, u okolnostima određenim živim odnosima između Splita i splitskog okružja, napokon dolazi do njegove, praktički potpune, kroatizacije. Do 14. stoljeća hrvatski jezik gotovo potpuno istiskuje dalmatsko-romanski. Potomci romanskih starosjedilaca postali su Hrvatima te između toga grada i hrvatskoga susjedstva nestaje etničke razlike. Na Split se i nadalje odnosi dalmatinsko ime kraljevskih titula, on i nadalje ima specifičan komunalni status, no etnički i jezično hrvatski je grad. O tome najbolje svjedoče gotovo odreda hrvatska prezimena njegovih tadašnjih stanovnika. U samom

gradskom Vijeću Splita, npr. 1398., nailazimo na sljedeća: Križan, Perčić, Mlinić, Satnić, Natalić, Borčić, Radošević, Stanić, Radosunić, Derhinić, Pokoavancić, Prodašić, Gavranić, Supernić. Ipak, "bilo je još u 14. stoljeću u Splitu ljudi, koji su govorili romanskim jezikom, ali tih je bilo malo: poneki plemić, poneki građanin, ali svi su oni iščezavali pred narodnom masom, koja je već bila u svojoj golemoj većini hrvatska" (Novak, 1957., 257). Istodobno, latinski jezik ostaje službenim, a učitelji u školama odreda su iz Italije, iako predaju na latinskom. S obzirom na to da je talijanski bio jezik trgovačke komunikacije (Novak, 1957., 259), da su postojale ustaljene veze s Italijom, Splitsani su dobrim dijelom znali i taj jezik.

Do vremena u kojem nastaje njegov (prvi) Statut, Split je dvostruko veći no što je bio u svojim počecima. Osim Dioklecijanove palače ("stari grad"), uključuje i veličinom podjednako predgrađe zapadno od nje ("novi grad"). U tom, tada još jedva utvrđenom, dijelu Splita prvotno su većinom obitavali stanovnici socijalno nižega statusa. Po navodima Tome Arhiđakona, u tom su dijelu kuće većinom bile od drva i pletera (Arhiđakon, 1960., 99). Zacijelo je upravo ondje živio najveći dio onih Splitsana koji su se bavili poljoprivredom. Da su tada živjeli i u samom gradu, svjedoči njegov Statut (1312): "I svi (splitski) građani, *oni koji stanuju u gradu* kao i oni koji stanuju u distriktu, stariji od 17 godina, a mlađi od 60, *dužni su sa sobom nositi oružje i s oružjem se kretati kada izlaze izvan grada obrađivati zemlju ili nešto drugo činiti...*" (Statut..., 1987., 387).

Izgradnjom obrambenih zidova uokolo "novoga grada" potkraj 13. i na početku 14. stoljeća oba dijela tadašnjega Splita postaju jedinstvena, utvrđena cjelina (Novak, 1957., 503-507). U tim uvjetima nekadašnje se predgrađe sve više urbanizira, postaje mjestom obitavanja čak i najuglednijih obitelji te prerasta u gradsko središte. U skladu s takvim razvojem, izvan gradskih zidina počinju se u 15. stoljeću oblikovati nova, pretežito težacima nastanjena, naselja, tj. splitske varoši.

Pohrvaćenjem i daljnjim snažnjenjem Splita, grada kontinuirane pripadnosti zapadnoj kulturi i intenzivnih veza s izvorištima njezina identiteta, stvorena je pretpostavka da u znatno većoj mjeri, zajedno s nekoć romanskim Zadrom i Trogrom, utječe na društveni razvoj hrvatskoga naroda, poglavito u jadransko-dinarskom pojasu. Međutim, Split dugo neće biti u prilici preuzeti tu ulogu. Prvi, manji, "udar" na njegove pozicije zbio se na početku 15. stoljeća. Tada je, za dinastičkih sukoba u Hrvatskoj/Ugarskoj s većim dijelom primorskih krajeva, uključujući susjedni Trogir, Brač, Hvar, Korčulu, Vis dospio pod čvrstu vlast Venecije.

Do mletačkoga zaposjedanja Split je već duže bio izložen utjecaju nesređenih prilika u Hrvatskoj/Ugarskoj. Ujedno, u

nemogućnosti adekvatnog otpora lokalnim, hrvatskim i bosanskim feudalnim moćnicima, morao je trpjeti i njihovu samovolju. Koliko je ona bila iritantna za Splitsane, slikovito svjedoči to što su 1413., nakon dokončanja vlasti bosanskoga velikaša Hrvoja Vukčića Hrvatinića, naveli da se "ima sagraditi crkva pod imenom Sv. Vida zbog oslobođenja od ropstva Faraonova" (Kečkemet, 2010., 14). U tim okolnostima bilo je mjesta za promišljanja po kojima bi za Split bilo korisnije da se nađe pod, uvjetno rečeno, demokratskom i sređenom venecijanskom upravom. Mletačka vlast, usmjerena gotovo isključivo na interese Venecije i na njezinu dominaciju na Jadranu, vrlo je brzo pokazala da su takva promišljanja neosnovana. Nakon preuzimanja istočnojadranskih gradova otpočela je ne samo s obezvrjeđivanjem njihove komunalne samouprave nego i s uvođenjem ekonomskih restrikcija provedenih u interesu razvoja državnoga centra (Čoralić, 2004., 68-69). Riječ je bila o politici urušavanja daljnjih razvojnih perspektiva dalmatinskih komuna te njihova svođenja na razinu "perifernih postaja mletačkih prekomorskih posjeda" (Raukar, 2007., 154).

Razumljivo da je u takvim prilikama unutar Splita i nadalje prevladavalo ono političko opredjeljenje koje je u njegovu vezivanju uz (politički sređenu) Hrvatsku/Ugarsku nalazilo najbolji okvir za razvoj splitske komune. No da bi se takvo što ostvarilo, valjalo je zbaciti mletačku vlast. S aspekta dotadašnjega povijesnog razvoja, takvo što se i nije činilo posebno složenim pothvatom. Jer posezanja Venecije imala su stoljetnu tradiciju, ona je i u prethodnim razdobljima uspostavljala i gubila vlast nad tim teritorijima (Kojić i Barbalić, 1975., 36-61). Mletački bi istočnojadranski prostori već pronašli načina, primarno u osloncu na hrvatsko-ugarske kraljeve, da se riješe venecijanske vlasti. To više što se ti kraljevi nisu odricali svojega prava na teritorije koje su Mleci zauzeli.

Važno je, međutim, naglasiti da koliko god Venecija ograničavala političke i ekonomske ambicije Splitsana, nije dovodila u pitanje njihov etnički identitet. Tako je 1553., nakon više od 130 godina njezine vlasti nad Splitom, mletački izvjestitelj Giovanni Batista Giustiniano mogao ustvrditi: "Običaji su Splitsana svi slavenski, kojih je materinski jezik tako sladak i lijep, pa kao što je u talijanskome jeziku toskanski cvijet, najplemenitiji i najbolji, tako u Dalmaciji prednjači splitski govor." Istodobno Giustiniano kaže: "Istina je da svi građani govore talijanski, a neki se i odijevaju po talijanskoj modi, ali žene ne govore nego svojim materinskim jezikom, iako se neke plemkinje odijevaju na talijanski način" (*Commissiones...*, 1877., 215; Kečkemet, 2010., 18-19).

Mletačka Republika, kao katolička država, nije mogla ugroziti ni civilizacijski identitet svojih hrvatskih podanika. Naprotiv, uklapanjem u njezin okvir omogućena im je intenziv-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 21 (2012),
BR. 2 (116),
STR. 465-483

MRDUJLAŠ, S.:
ETNIČKI I POLITIČKI...

nija veza s centrima gdje je taj identitet u najvećoj mjeri oblikovan. U skladu s rečenim, može se shvatiti da upravo pod mletačkom vlašću Split postaje jednim od ovdašnjih humanističkih središta, takvo koje je iznjedrilo i samog "oca hrvatske književnosti" Marka Marulića (1450. – 1524.). On je kao "duhovni pisac ostavio neizbrisiv pečat na svoje suvremenike i puna dva stoljeća bio jedan od inspiratora europske duhovnosti" (Šanjek, 1993., 369). Sveukupno, pozitivan utjecaj dalmatinskih gradova mogao se, makar u manjoj mjeri, širiti i u uvjetima njihove podvlašćenosti Veneciji. Ona u bitnom nije mogla omesti onaj razvojni smjer što bi ga Split, zajedno sa Zadrom i Trogirom, odigrao nakon pohrvaćenja.

PODRŠKA IDEJI POLITIČKOGA JEDINSTVA KRŠĆANA POD VODSTVOM PAPINSTVA

Zbacivanje mletačke vlasti nad dalmatinsko-hrvatskim priobaljem i otocima zadugo se sprečavalo daljnjim unutarnjim slabostima Hrvatske/Ugarske. Štoviše, one su bile takve da su omogućavale nastavak mletačke ekspanzije. Tako će 1444. pod Veneciju dospjeti Splitu susjedna Poljica i Omiš. Prodorom Osmanlija na Balkan, njihovim osvojenjem Bosne 1463., otpočinjanjem intenzivnih osmanskih udara kako na Hrvatsku/Ugarsku tako i na mletačke posjede, nastaje situacija koja će za početak umanjiti značenje kalkulacija u vezi sa statusom Dalmacije. Ne samo da su Hrvatska/Ugarska i Venecija bile usredotočene na osmansku prijetnju nego su zbog nadmoćnosti Osmanlija sklopile 1464. vojni savez, koji je potrajao čak do 1479. Naknadno će Venecija i financijski pomagati hrvatsko-ugarske protuosmanske napore (Raukar, 1997., 102). U takvim prilikama pitanje Dalmacije, koja u kasnom srednjem vijeku pojmovno podrazumijeva prostor i onih primorskih te otočnih komuna koje su nastale na hrvatskom državnom teritoriju (Novak, 2004., 117-118), postajalo je sekundarnim. Jedna od rijetkih, naizgled prilika unutar koje se otvarao prostor zbacivanju mletačke vlasti nastala je za trajanja Cambraiske lige 1508. – 1510., usmjerene na uništenje Venecije. Hrvatsko/ugarsko uključivanje u taj savez poticano je obećanjem Dalmacije. No niti je Venecija uništena niti se Hrvatska/Ugarska, u vremenu kad gubi svoje zadnje teritorije na hrvatskom jugu, mogla efektivno uključiti u ratove protiv nje.

Osmanlije su u prvoj polovici 16. stoljeća podvlastile najveći dio Hrvatske/Ugarske, uključujući i zaleđe dalmatinskih gradova. U takvoj konstelaciji geopolitičkih odnosa kalkulacije o zbacivanju mletačke i uspostavi hrvatske/ugarske vlasti postaju bespredmetne. Pozitivna "sjećanja" na vremena tijekom kojih su dalmatinskim komunama vladali hrvatski/ugarski kraljevi nisu nestajala. I dalje se, poglavito u plemićkim krugovima, priželjkivao nastanak onih okolnosti koje bi omo-

gućile povratak vlasti tih kraljeva. Čak je bilo moguće potaknuti i šire narodno raspoloženje u tom smislu, pa i akcije koje bi vodile nastanku takvih okolnosti. Primjerice, kao 1596., kada splitski plemić Ivan Alberti, oslanjajući se na lokalni živalj, osvaja Klis "u ime" tadašnjega hrvatskog/ugarskog kralja, i to s ciljem daljnjeg širenja njegove vlasti na hrvatskom jugu. Ali i propast te akcije, u kojoj pogiba sam Alberti, "otkriva" pravo lice stvarnosti u kojoj su se nalazile dalmatinske komune. Presudno značenje više nije imalo pitanje njihovih sloboda, razvoja trgovine, brodarstva itd. Riječ je o vremenu u kojem su te komune i njihovi stanovnici egzistencijalno ugroženi te kada jedino potpuni oslonac na Veneciju pruža nekakvu nadu u opstojnost. Osmanski prodor iz korijena je promijenio njezinu ulogu na ovim prostorima. Premda je svoje istočnojadranske posjede primarno branila zbog svojih interesa, činjenica je da je time branila ne samo živote i imovinu stanovnika tih posjeda nego i sveukupni civilizacijski kontinuitet posljednjih, od osmanskoga sultanata nikad pokorenih, primorskih ostataka južnohrvatskih zemalja.

Pojava Osmanlija, konkretno na hrvatskim prostorima, bila je od izvanrednoga značenja za njihovu daljnju sudbinu. I do osmanskih prodora dijelom njihove, gotovo svakodnevne, bila su najčešće teritorijalnim razlozima motivirana ratovanja. No u pravilu mijenjali su se vladari, dok su društveni odnosi i civilizacijsko "ozračje" ostajali isti. Osmanskim osvajanjima nije dolazilo tek do promjene vlasti nad teritorijem i ljudima. Ona su, uz ostalo, bila "usmjerena prema razaranju sveukupnog društvenog ustrojstva" (Raukar, 1997., 407). Osmanlije su brisale dotadašnju katoličku vjersku i svjetovnu društvenu strukturu, a instalirale vlastitu osmansko-islamsku. Primjerice, na prostoru današnje BiH do osmanske je okupacije bilo trideset i devet samo franjevačkih samostana. Od tih samostana svega su tri "preživjela" njezino okončanje (Džaja, 1992., 134-135, 141). Ipak, najdalekosežnije promjene Osmanlije su izazvale u onim krajevima koje su, u skladu sa svojim stilom ratovanja, demografski opustošili prije no što su ih zauzeli te posredstvom masovnih, politički motiviranih islamizacija domicilnoga življa.

Suočenost hrvatskoga društva s totalnim, ujedno i vojno nadmoćnim, protivnikom utjecala je i na političko-idejnoj te etnoidentifikacijskoj razini. Dotadašnje tradicije i vjernosti i nadalje će sačuvati svoje značenje. No koegzistirat će s tada sve više očitovanim, složenijim tipovima političnosti. Izloženost agresiji od strane države koja je prerastala u islamsko carstvo, za koju je svijet bio podijeljen na islamski i nevjerski, za osvajanje predviđeni dio, kojoj je poglavar od 1518. ujedno bio i kalifom, tj. Muhamedovim nasljednikom te vjer-

skim predvodnikom sunitiskih muslimana (Matuz, 1992., 11-12, 56, 186) – u prvom je redu bila poticajna za ona promišljanja koja su u unifikaciji, solidarnosti, slozi kršćana, razumljivo pod vodstvom rimskoga pape, vidjela najbolji oblik protuosmanskog organiziranja. Produkcija takvih ideja, koje će biti podlogom i za hrvatska panslavenska promišljanja "začeta" djelom hvarškoga dominikanca Vinka Pribojevića "O podrijetlu i zgodama Slavena" (1525./1532.), bila je motivirana aktualnom hrvatskom zbiljom unutar koje je očuvanje esencijalnoga, civilizacijskoga segmenta vlastita identiteta stjecalo prioritet. Ipak, činjenica je da je prihvaćanje, a posebice eventualno ostvarenje, tih ideja podrazumijevalo spremnost da se u interesu svekršćanskoga političkog okupljanja umanju značenje postojećih političko-teritorijalnih tvorevina kršćanskoga "svijeta".

Još u pismu koje je 1461. bosanski kralj Stjepan Tomašević (1461. – 1463.) poslao papi Piju II. (1458. – 1464.) očituje se ta uvjetno rečeno nova, "ekumenska" političnost. U tom pismu, odaslanom dvije godine prije osmanskoga zauzeća Bosne i pogibije kralja Stjepana, uz ostalo stoji:

"Obaviješten sam da turski car Mehmet misli idućeg ljeta s vojskom na mene udariti i da je već vojsku i topove pripravo. Tolikoj sili ne mogu ja sam odoljeti ... Kada bi Mehmet samo moju kraljevinu tražio, a ne bi htio dalje poći, onda, bi me mogli sudbini prepustiti, te ne bi trebalo *uzbuniti ostalo kršćanstvo radi moje obrane*. Ali nezasitljivo vlastoljublje nema granica ... Ja prvi očekujem buru, a za mnom će Ugri i Mlečani i ostali narodi okusiti svoju sudbinu ... Moj je otac tvomu predšasniku Nikoli i Mlecima udes Carigrada proricao; *kršćanstvo je na svoju veliku štetu izgubilo svoj carski grad, stolicu patrijaršije i stup Grčke*. Sada ja sebi priroćem; ako mi vjerujete i pomognete, spasit ću se; inače ću propasti i sa mnom drugi. Ovo ti doglasuje Stjepan; *ti, koji si otac kršćanstva, daj savjet i pomoć*" (Macan, 1992., 178).

Pismo koje 1522., dakle šezdeset godina nakon Tomaševića, Marko Marulić šalje papi Hadrijanu VI. (1522. – 1523.) odiše gotovo istim "duhom". U završnom dijelu toga pisma koje ovaj put na rimsku adresu pristizje iz splitske, samosvojnim tradicijama također prožete sredine stoji:

"Molim te, dakle, *da se pokažeš predvodnikom toliko naroda koliko ih je Gospod povjerio tvojoj zaštiti, tj. svih kršćana. Sve njih kao otac potiči na mir i uzajamnu ljubav, a kao gospodar na to ih nagoni*. Taj zadatak doista najbolje dolikuje najboljem papi Hadrijanu uzvišena duha, koji je protiv nevjernih vukova (kako ja vidim) raspaljen više nego što mogu iskazati. One koji stoje na tvojim granicama neprekidno, presveti Oče, pomaži oružjem, novcem i svim potrepsinama

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 21 (2012),
BR. 2 (116),
STR. 465-483

MRDULJAŠ, S.:
ETNIČKI I POLITIČKI...

kako bi što lakše mogli ostati pri svojoj odluci da se neće predati poganima niti napustiti svoje mjesto. Takvu tvoju darežljivost kovat će u zvijezde još preostali gradovi Hrvatske, knezovi Liburnije i svi zapovjednici tvrđava. Ali mnogo će te slavnije u nebeskom kraljevstvu pred Gospodinom, čiji si na zemlji namjesnik, veličati andeoski duhovi ako primoraš kršćanske vladare da sklope ugovore o miru i ako ih potakneš da svi poduzmu vojnu protiv nevjernika za slavu prave vjere, te ako se pobrineš da se u međuvremenu odmah pošalje prikladna pomoć Panoniji koja je u opasnosti. U ovom času ne možeš uraditi ništa za svoju crkvu spasonosnije, ništa za sebe pohvalnije, ništa Bogu ugodnije. Da si mi uvijek zdravo u Gospodu, kojega danju i noću neprestano zaklinjemo da tebi i tvom stadu bude sklon i milostiv" (Govori..., 1983., 176-177).

MANIFESTACIJE PROTONACIONALNOGA HRVATSTVA

Tijekom razdoblja u kojem se iskazuje senzibilitet prema, zapravo neprovedivoj, ideji kršćanskoga, faktički europskog političkog zajedništva, otvora se i prostor snažnijem očitovanju, rezultatima "opipljivije", lokalne solidarnosti; one u kontekstu hrvatske etničke formacije tradicionalno razdijeljene između raznih teritorijalnih tvorbi. Manifestacije tog oblika uzajamnosti, poticajne za etnoidentifikacijsku nivelaciju pod hrvatskim, političkim značajem najprožetijim imenom, posebno će doći do izražaja na prostorima mletačke Dalmacije. Tako sam Marko Marulić, njezin vodeći intelektualni lik i autor navedenog, "ekumenskog" pisma, uz ostalo prevodi hrvatsku redakciju "Ljetopisa popa Dukljanina" na latinski, i to pod naslovom "Povijest kraljeva Dalmacije i Hrvatske zajedno s poviješću pustošenja Salone" (1512.), omogućujući time popularizaciju ovdašnjega društva izvan njegova kruga; za svoju "Juditu" (1501./1521.), napisanu sa svrhom poticanja protuturskog otpora, kaže da je "u versih harvacki složena"; u jednom svom pismu izjavljuje da vjeruje u "jazik harvacki" i "slovinjska slova" što će trajati do "sâmogâ kraja svijeta" (Vrandečić, 2002., 26).

Koliko se pak unutar tri stara, izvorištem dalmatsko-romanska grada razvila identifikacija sa širim društvenim krugom, svodeći ih gotovo na središta hrvatske protonacionalne političnosti, svjedoči i primjer trojice sudbinski povezanih suvremenika: Zadranina Šimuna Kožičića Benje (1460. – 1536.), Trogirana Petra Berislavića (1475. – 1520.) i Splićanina Tome Nigera (1450. – 1532.).

U vremenu u kojem je Hrvatska bila izložena stalnim turskim pustošenjima Kožičić je 1509. preuzeo jednu od njezinih najugroženijih biskupija – modrušku. Od 1513. upravljao je i susjednom, senjskom, biskupijom. Taj plemić iz "latinskoga" Zadra, sin Talijanke, utemeljio je glagoljašku tiskaru u Rijeci 1530. – 1531. i bio "braniteljem glagoljaštva širom Europe"

(Šanjek, 1993., 111). Među više djela tiskao je i "Misal hrvatski" napisan čakavskom redakcijom crkvenoslavenskoga jezika, koji je, osim u liturgijske svrhe, imao poslužiti, kako Kožičić kaže, i za "hrvackoga jezika (naroda) prosvećenje" (Moguš, 1993., 44). Ipak, posebno je poznat po svojim govorima, koje je 1513. i 1516. ("Opustošena Hrvatska") održao pred papom Leonom X. U njima je opisivao tadašnje teške prilike u Hrvatskoj i uporno tražio pomoć za njezinu obranu (*Govori...*, 1983., 33-34, 321-334).

Petar Berislavić "poput mnogih suvremenih zemljaka svojih nije htio živjeti pod vlašću mletačkom", nego je, kako navodi Vjekoslav Klaić, "tražio svoju sreću u susjednoj Hrvatskoj i Ugarskoj. Posvetivši se svećeničkom zvanju stekao je ne samo visoke duhovne časti, nego i velik ugled na dvoru kralja Vladislava Jegelovića (1490–1516)" (Klaić, 1974., k4, 306). Premda je Berislavić, od 1509. vesprimski biskup, bio vatreni pobornik rata s Mlečanima, vođen željom za "oslobođenjem Dalmacije", vlastitu je borbenost u konačnici ipak usmjerio u drugom pravcu. Pošto je 1513./14. postao hrvatskim banom, "potpuno se predao vojnom zadatku", ali s ciljem "zaustavljanja turske ofenzive prema zapadu i konsolidaciji granice ... Da bi namakao sredstva za ratovanje, Berislavić je prodao i založio sve što je mogao" uključujući "vlastita imanja" te "zemlje svojih rođaka i suboraca" (Krstić, 1955., 481). Vodio je neprestane sukobe s Osmanlijama na širokoj liniji od Srijema do Zagore te je, prerastajući u "jednog od najvećih hrvatskih junaka u borbi protiv Turaka" (Škunca, 2001., 262), napokon i poginuo u okršaju s njima; na Vražjoj gori kod Korenice.

Toma Niger desetljećima je obavljao istaknute funkcije u splitskoj crkvi. No od 1514. angažirao ga je Petar Berislavić na diplomatskom pridobivanju inozemne pomoći za obranu Hrvatske. Nakon banove pogibije Toma će, sada u papinskoj službi, nastaviti svoje intenzivno, prema istom cilju usmjereno, diplomatsko djelovanje. Ujedno je njegovo zalaganje u bitnome pridonijelo da Splitu susjedni, hrvatski/ugarski, Klis ne padne u turske ruke još 1524. Pošto su Osmanlije zadale težak poraz hrvatsko-ugarskoj vojsci na Mohačkom polju 1526., povlači se u rodni grad. Dojmljiv opis toga Splicićanina, koji je na diplomatskom polju, u svoje vrijeme, učinio više od ikoga za obranu Hrvatske, ostavio je mletački kroničar Marino Sanudo prilikom Nigerova boravka u Veneciji 1528. godine: "Ima dugu bijelu bradu. Putuje s osam konja i trideset pješaka. Uvijek je tužan i zamjera Sinjoriji ne samo što želi svuda vladati, nego i zbog njezinih zavrzlama u politici prema Turskoj, što je ubrzalo pad Hrvatske" (Škunca, 2001., 262). Biskup Kožičić poticao je 1531. Tomu da dovrši svoje "Knižice od hrvacke zemlje i hvali njeje". Premda taj rad nije sačuvan, već njegov naslov upečatljivo svjedoči o Nigerovoj identitetnoj sferi. Jednako

kao i natpis koji je dao postaviti na ploču svoje grobnice u franjevačkom samostanu na splitskom Poljudu: "Ovdje leži Dalmatinac Toma Niger Splićanin ..." (Škunca, 2001., 269).

• • •

Potkraj 15. i na početku 16. stoljeća, dok pod osmanskim udarima budu brisani zadnji ostaci Hrvatske južno od Velebita, zajedno s njezinim življem izloženim masovnim pogibijama, iseljavanjima i osmanskim robljenjima, tadašnja Dalmacija, sa svojim starim, nekoć romanskim gradovima, kao da "preuzima odgovornost čuvanja hrvatskog jezika, običaja i tradicije" (Vrandečić, 2002., 29). Ipak, daljnja zbivanja neće pogodovati opstojnosti i razvitku njezine hrvatske protonacionalne političnosti. Osmanska vlast čvrsto će se i dugotrajno uspostaviti u zaleđu mletačkoga priobalja, odnosi s takvim susjedstvom bit će određeni nepovjerenjem i sukobima, zbit će se snažne etnodemografske i socijalne promjene, prostor egzistencije, uvjetno rečeno i slobode, nosit će ime Dalmacije, iz te dalmatinske "utvrde" nastavit će se pružati protuosmanski otpor, a poslije i otpočinjati oslobodilački ratovi. Sve će to voditi tome da postupno iščezavanje značenja komunalnoga "patriotizma", pa i onoga splitskog, bude, uz odgovarajuće mletačke poticaje, nadomještavano određenom dalmatinskom samosviješću (v. Vrandečić, 2002., 30-32). S obzirom na to, iskazi hrvatske protonacionalne političnosti s kraja srednjega i početka novoga vijeka nisu bili početak kvalitativno novog razdoblja, nego vrhunac postupnoga, gotovo tisućljetnoga etnopolitičkog razvojnog puta, okončanog u vremenu kad je budućnost hrvatske tradicije bila osigurana njezinim ukorjenjivanjem na slobodnim prostorima slavonskoga sjevera.

LITERATURA

- Arhiđakon, T. (1960.), *Kronika*, Split, Izdanje Muzeja grada Splita.
- Brandt, M. (1995.), *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb, Školska knjiga.
- Budak, N. (ur.) (1995.), *Etnogeneza Hrvata*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske / Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Commissiones et relationes Venetae* (1877.), Ljubić Š. (ur.), Zagreb, JAZU.
- Cvitanić, A. (1964.), *Pravno uređenje splitske komune po Statutu iz 1312. godine*, Split, Izdanje Muzeja grada Splita.
- Čoralić, L. (2004.), *Kraljica mora s lagunarnih sprudova: povijest Mletačke Republike*, Samobor, Meridijani.
- Džaja, S. M. (1992.), *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Svjetlost.
- Govori protiv Turaka* (1983.), Gligo, V. (ur.) Split, Logos.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 21 (2012),
BR. 2 (116),
STR. 465-483

MRDUJLAŠ, S.:
ETNIČKI I POLITIČKI...

- Jelaska, J. (1985.), *Splitsko polje za turskih vremena*, Split, Logos.
- Katičić, R. (1998.), *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Kečkemet, D. (2009.), *Stari Split od kantuna do kantuna*, Zagreb, AGM.
- Kečkemet, D. (2010.), *Život Marka Marulića Splicićanina*, Split, Gradska knjižnica Marka Marulića.
- Klaić, V. (1974.), *Povijest Hrvata*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, knjiga 4.
- Klaić, N. (1975.), *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, Školska knjiga.
- Kojić, B. i Barbalić, R. (1975.), *Ilustrirana povijest jadranskog pomorstva*, Zagreb, Stvarnost.
- Krstić, K. (1955.), Berislavić Petar, *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ, tom 1.
- Lane, F. C. (2007.), *Povijest Mletačke Republike*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Lisičar, P. (1971.), *Grci i Rimljani*, Zagreb, Školska knjiga.
- Macan, T. (1992.), *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske / Školska knjiga.
- Matuz, J. (1992.), *Osmansko Carstvo*, Zagreb, Školska knjiga.
- Moguš, M. (1993.), *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, Globus.
- Novak, G. (1957.), *Povijest Splita*, Split, Matica hrvatska, knjiga prva.
- Novak, G. (2004.), *Prošlost Dalmacije*, Split, Marjan tisak, knjiga prva.
- Ostrogorski, G. (1996.), *Istorija Vizantije*, Beograd, Prosveta.
- Porfirogenet, K. (1994.), *O upravljanju carstvom*, Zagreb, August Cesarec.
- Rapanić, Ž. i Katić, L. (1971.), *Prošlost i spomenici Solina*, Solin, Izdao: Tugomir Jovanović.
- Raukar, T. (1997.), *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi i ideje*, Zagreb, Školska knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Raukar, T. (2007.), *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split, Književni krug.
- Statut grada Splita* (1987.), Rismondo, V. (gl. ur.), Split, Književni krug.
- Stipčević, A. (1989.), *Iliri*, Zagreb, Školska knjiga.
- Šamšalović, M. (1971.), *Statuti*, *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, tom 8.
- Šanjek, F. (1993.), *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Škunca, S. J. (2001.), Toma Niger Mrčić – diplomat i humanist. *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43: 255-273.
- Šišić, F. (1990.), *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vrandečić, J. (2002.), *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb, Dom i svijet.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 21 (2012),
BR. 2 (116),
STR. 465-483

MRDULJAŠ, S.:
ETNIČKI I POLITIČKI...

Split's Ethnic and Political Identity until the Beginnings of the New Age

Saša MRDULJAŠ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar – Regional Centre Split, Split

In the early 7th century the Split palace-fortress of Emperor Diocletian became the last line of Roman (Byzantine) defense against the Slavic-Croatian penetration to the Adriatic area. While the penetration stopped under its walls, the Roman-Dalmatian city of Split gradually formed within them. In the immediate neighbourhood of Split, however, the most important centre of the early medieval Croatian state was formed. The initial conflicts were eventually replaced by integrative processes. They in turn led to political unification and Split assumed the role of the Croatian centre of religion. Further development led to the Croatiation of Split's Roman population and a growing immigration of Croats. Thus, by the 14th century Split had become an ethnically Croatian city and one of the most important centres of Croatian culture. Because Split belonged to various government entities, its citizens were required to express their loyalty to these countries in various ways. But from its beginnings, Split had demonstrated an aspect of political self-sufficiency, which would have a crucial effect on the features, roughly speaking, of the patriotic dimensions of Split's political identity. Although its ideological and organizational foundations were laid when it was predominantly a Roman city, Split expressed its political individuality to its fullest in a time when its ethnic character was distinctly Croatian. Yet by the beginning of the new age, affected by the penetration of the Ottoman Empire, Split's patriotism had been complemented by expressions of strong support for the idea of political unification of Christians under the leadership of the papacy and striking manifestations of proto-national Croatianhood.

Keywords: Split, ethnic identities, Romans, Croats, patriotism